

ОСТАННІ НАДХОДЖЕННЯ

УДК 331.7

Степанов О. С., доцент кафедри кримінального процесу НАВС, к.ю.н.

Зміст засади публічності в кримінальному процесі

Розглянуто основні підходи до розуміння принципу публічності. Проаналізовано нормативний зміст принципу публічності в умовах змагальної форми кримінального процесу. Надано авторське визначення принципу публічності.

Ключові слова: публічність, кримінальне судочинство, принцип кримінального процесу, засада кримінального процесу, кримінальний процесуальний кодекс.

Рассмотрены основные подходы к пониманию принципа публичности. Проанализировано нормативное содержание принципа публичности в условиях состязательной формы уголовного процесса. Даётся авторское определение принципа публичности.

Ключевые слова: публичность, уголовное судопроизводство, принцип уголовного процесса.

The article considers the basic approaches to understanding of a principle of publicity. The normative content of a principle of publicity in the conditions of the competitive form of criminal procedure is analyzed. Author's determination of a principle of publicity is made.

Key words: publicity, criminal proceedings, a principle of criminal procedure.

Актуальність теми. Одним з найважливіших та найскладніших питань кримінально-процесуальної науки є питання щодо принципів кримінального процесу, їх поняття, системи, класифікації та змісту. Серед проблемних питань, які стосуються принципів кримінального процесу найбільшої уваги заслуговує питання щодо наявності принципів, які притаманні лише окремим стадіям кримінального судочинства. Попри існування такої точки зору вчених, які вбачають дію деяких принципів лише в окремих стадіях, переважна більшість вчених-процесуалістів до одного із критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу відносить таку властивість як його дію у всіх або кількох стадіях кримінального процесу. Причому обов'язково певне положення повинно діяти у центральній стадії - стадії судового розгляду. Не менш цікавим є питання щодо класифікації принципів.

Виклад основного матеріалу. Хоча сутність принципу публічності сформульована в ст. 25 чинного Кримінального процесуального кодексу України, та правовий початок виходить з Основного закону України. Проаналізуємо статті Конституції України, з яких випливає принцип публічності.

По-перше, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, їх гарантія визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утверждження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

По-друге, В Україні визначається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу (ст.8).

По-третє, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст.21).

По-четверте, забезпечення доведення вини є однією із основних засад судочинства (п.3 ч.3 ст. 129 Конституції).

Будучи закріпленим у Конституції, принцип публічності особливо повно відтворює взаємовідносини особи і держави. В його основі лежить прагнення законодавця покласти саме на державу одну з найбільш важливих функцій - охорону правопорядку.

Стан дослідження. Проблема поняття засади публічності або окремі питання, пов'язані з його змістом, досліджувалися в роботах таких вчених, як Ю.П.Аленін, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, С.М. Стаківський, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило та ін.

На відміну від КПК України 1961 року, Кримінальний процесуальний кодекс України містить окрему главу, присвячену засадам (принципам) кримінального провадження. Серед засад кримінального провадження у ст. 25 КПК передбачено зasadу публічності, зміст якої полягає в тому, що прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [7, с.92].

Серед сучасних проблем, що виникають перед кримінальним правосуддям, насамперед є питання про забезпечення його ефективності і справедливості. Так, відзначається обмежений доступ до правосуддя для потерпілів і правопорушників, особливо з менш забезпечених прошарків населення; потерпілі вважають, що вони піддаються ревіктизації в результаті судового розгляду, в якому вони не приймають активної участі; за вчинені злочини правопорушникам приходиться «відплачувати», однак при цьому можливість реабілітації або не враховується, або враховується в недостатній мірі. На суддів чиниться тиск для того, щоб вони виносили не лише обвинувальні, але й каральні вироки. В міру збільшення тривалості й ускладнення судочинства зростають витрати судової системи. Каральне правосуддя, традиційно орієнтоване на відплату правопорушникам і на державу, давно застаріло: воно вкрай рідко застосовує санкції, не пов'язані з тюремним ув'язненням, а також інші альтернативні міри покарання, у тому числі в сфері реституційного правосуддя, альтернативні способи і форми вирішення кримінальних проваджень [3, с.56-57].

Вбачається, що причиною такого стану є занадто завищена публічність кримінального судочинства, зарегламентованість імперативними приписами діяльності суб'єктів кримінального процесу з розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних проваджень. Разом з тим, реформи кримінально-процесуального законодавства, проведені в країнах Західної Європи в кінці 80-х початку 90-х років (Франція, Італія, ФРН) показали, що необґрунтоване та поспішне розширення повноважень суб'єктів кримінального процесу, що не мають державно-владніх повноважень, ігнорування об'єктивних публічних інтересів у сфері кримінальної юстиції приводить до звернення реформ і відновлення *status quo*. Вказана обставина дозволяє висунути припущення про те, що не врахування генезису розвитку правосуддя і відповідності його вимог суспільства може повернутися проти самої ідеї реформування судочинства.

Сучасне судочинство (не лише в Україні, але й у всьому світі) переживає «хворобу росту» – росту злочинності з ускладненням її якісної характеристики, росту системи кримінального судочинства за рахунок кількості кримінальних проваджень, що

розділяються вже не лише національними, але й міжнародними органами кримінального правосуддя.

Рівень та стан злочинності сьогодення, невпинне її зростання як у кількісному, так і в якісному відношенні, з одного боку, та побудова громадянського суспільства з антропоцентристською традицією, з іншого, вимагають зміни підходу до системи заходів з протидії злочинності і вирішення кримінальних проваджень. Мова йде в тому числі про раціоналізацію кримінального судочинства, диверсифікацію способів вирішення кримінально-правових конфліктів в межах кримінальних процедур, можливо про перегляд моделі кримінального правосуддя взагалі. Цей процес посилюється формуванням конвергентної загальноєвропейської форми кримінального процесу в межах держав-членів Європейського Союзу та Ради Європи.

У зв'язку з цим вимагають вивчення основні підходи загальноєвропейського процесу реформування кримінального судочинства і основним елементом такого реформування є відмова від публічності як основної ознаки кримінального судочинства і розумного співвідношення публічних та диспозитивних засад в кримінальному судочинстві.

Проте вирішення цього актуального та концептуального для кримінального судочинства питання потребує визначення змісту понять публічності і диспозитивності в аспекті кримінально-процесуальних досліджень, що має концептуальне значення для удосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми з визначенням понять публічності і диспозитивності свідчить про те, що відсутнє не лише єдине розуміння змісту цих термінів, але й їх правової природи.

Так, до цього часу існує досить вузький підхід до визначення поняття публічності як обов'язку державних органів та посадових осіб, на яких покладено обов'язок ведення кримінального судочинства (слідчого, прокурора) розпочати досудове розслідування при встановлені ознак кримінального правопорушення чи закрити кримінальне провадження у випадку наявності обставин, що перешкоджають провадженню, або при недоведеності вини обвинуваченого (М. А. Чельцов, І. Ф. Демидов, І. В. Тирічев) [9, с.123-125].

Разом з тим, вченими та практиками кримінального процесу зроблено спробу розширити обсяг поняття публічності кримінального судочинства, визначаючи його як принцип офіційності діяльності державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальне судочинство, визначення напрямку їх діяльності приписами кримінально-процесуального права [8, с.16].

У теорії кримінального процесу в більшості випадків кримінальний процес розглядають як діяльність органів розслідування, прокуратури й суду, що полягає в розслідуванні й вирішенні кримінальних проваджень, у розкритті злочинів, виявленні й справедливому покаранні осіб, що вчинили злочини, у попередженні злочинів.

Є й така точка зору, що «... кримінальний процес — це саме провадження, рух кримінального провадження відповідно до точно встановленої кримінально-процесуальним правом процедури, перехід з однієї стадії в іншу» [5, с.583].

З цього ж питання можна привести наступну думку: «Слово «процес» означає хід, плин певних явищ. Коли ж у сучасній процесуальній літературі говориться про кримінальний процес, то під цим розуміється певна, суворо послідовна кримінально-процесуальна діяльність його учасників і система відповідних цій діяльності процесуальних відносин» [9, с.36].

Таким чином, визначення кримінального процесу вказують перш за все на державно-владний, публічний характер кримінально-процесуальної діяльності.

Ставлення до змісту публічності судочинства відрізняється у вчених-процесуалістів, у зв'язку з чим можна вказати на вузьке його тлумачення (яке виходить з положення ст. 25 КПК України, відповідно до якої «Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила») та широке розуміння.

Ще І. Я. Фойницький зазначав (в аспекті обвинувачення), що публічність кримінального процесу обумовлена публічним або суспільним характером обвинувачення, яке належить державі і визначається публічними, а не приватними інтересами. У зв'язку з чим, зокрема публічне обвинувачення не залежить від приватного розсуду. Вказанта позиція відомого дореволюційного процесуаліста ґрутувалася на взаємозв'язку кримінального обвинувачення з природою злочину і була розвинута вже радянськими дослідниками цього питання.

Так, М. А. Чельцов вважає, що «якщо об'єкт процесу – кримінальна відповіальність громадянина за злочин, визнання наявності якого тягне обов'язкове застосування каральної погрози кримінального закону, то безспірно, що діяльність судових та прокурорських органів зі встановлення кримінальної відповіальності складає їх публічно-правовий обов'язок. Принцип публічності означає, що весь процес від початку до кінця проводиться в публічному інтересі, а не в інтересах приватних осіб».

Йому думку підтримує І. Ф. Демидов, на думку якого: «публічність кримінального процесу – це його державна засада, суть якої в тому, що захист суспільства і громадян від злочинних посягань є важливим і відповідальним обов'язком правоохоронних органів, а не справою самих громадян. Відповідно до принципу публічності органи розслідування, прокуратури зобов'язані в кожному випадку встановлення ознак злочину розпочати досудове розслідування, прийняти заходи, передбачені законом до встановлення істини і покарання винних». [9, с.136-138].

Однак у вказаних формулюваннях не врахована наявність інтересів держави у провадженнях приватного обвинувачення, а також те, що суд діє офіційно, як орган державної влади, на якого покладено обов'язок здійснення правосуддя.

З принципу публічності витікають наступні основні положення:

1) обов'язок здійснювати функцію кримінального переслідування в рамках кримінального провадження покладається на державні органи та посадових осіб;

2) суд іменем держави визнає особу винуватою у вчиненні злочину і призначає покарання за скоєне;

3) рух кримінального провадження визначається процесуальними актами, що приймаються державними органами та посадовими особами;

4) усі рішення, що приймаються в рамках кримінального провадження державними органами та посадовими особами, обов'язкові для виконання всіма особами, які приймають участь в провадженні;

5) державні органи і посадові особи самостійні і незалежні при виконанні своїх обов'язків у кримінальному провадженні. [9, с.147- 151].

Український вчений, Ю. П. Аленін, також є прибічником широкого тлумачення принципу публічності. На його думку «принцип публічності (офіційності) покладає на органи прокуратури, слідства такі обов'язки:

- 1) будучи поінформованими про вчинене кримінальне правопорушення, посадові особи цих органів зобов'язані розпочати кримінальне провадження, розслідувати його і передати для вирішення суду незалежно від того, чи є відповідне прохання про це потерпілого (крім випадків, що стосуються приватного обвинувачення);
- 2) вияснити всі суттєві для провадження обставини, спираючись перш за все на особисту ініціативу;
- 3) на прокурора покладається обов'язок передати обвинувальний акт в суд, де він підтримує обвинувачення;
- 4) суд забезпечує всебічне та вичерпне дослідження обставин кримінального провадження; він не обмежений доказами, які надані обвинуваченим, захисником, а самостійно перевіряє необхідні докази, виясняючи важливі для провадження обставин і тим самим забезпечує доведеність вини (п. 3 ч. 1 ст. 129 Конституції України);
- 5) суд зобов'язаний постановити рішення, не будучи пов'язаним позиціями інших осіб, що розслідують кримінальне провадження». [2, с.30-32].

Висновки: таким чином вбачається, що **публічність** – це засада кримінального процесу, якою визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, уповноважених на ведення кримінального процесу, спрямованій на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрутованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – №30. – ст. 141.
2. Аленін Ю., Гурджі Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі // Право України. – 2003. - № 4. - С. 30-32.
3. Багаутдинов Ф. Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений / Ф. Н. Багаутдинов. – М. :Юрлитинформ, 2004. – 544 с.
4. Бояринцев В. Н. Соотношение публичности и диспозитивности в советском судебном праве / автореф. дисс. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Бояринцев ; Академия наук ССР. Ин-т государства и права. – М. : 1988. – 18 с.
5. Грошевий Ю. М. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства // Грошевий Ю. М. Вибрані праці. – Х. : Право, 2011. – С. 582-586.
6. Карабут Л. В. Принцип публічності у кримінальному процесі України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. В. Карабут. –Луганськ, 2008. – 20 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
8. Маларенко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика» Автореф. дис....докт. юрид. наук. – Х., 2004. – 32 с.
9. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / отв. ред. П. А.Лупинская. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, Инфра-Ф, 2010. – 1088 с.

